

## **O‘TTIZ YILLIK URUSHNING XALQARO MUNOSABATLARGA TA’SIRI**

**Rabbimov Og'abek Tolib o'g'li**  
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi  
xalqaro munosabatlar yo'nalishi 2-bosqich talabasi

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada 1618–1648-yillarda Yevropada bo‘lib o‘tgan O‘ttiz yillik urushning xalqaro munosabatlar tizimiga ko‘rsatgan chuqur va uzoq muddatli ta’siri tahlil qilingan. Urushning diniy, siyosiy va geosiyosiy sabablariga to‘xtalilib, uning oqibatida shakllangan Vestfaliya tinchlik shartnomasining xalqaro huquq va diplomatiya tarixidagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada milliy suverenitet tushunchasining shakllanishi, markazlashgan davlatlar tizimining kuchayishi, shuningdek, xalqaro nizolarni hal qilishda diplomatik usullarning ustuvorlik kasb etganligi haqida ilmiy xulosa chiqarilgan. Tadqiqotda klassik realizm va tarixiy institutsionalizm nazariyalari asosida o‘ttiz yillik urushning hozirgi global siyosiy tizimga qoldirgan merosi chuqur yoritiladi.

**Kalit so‘zlar:** O‘ttiz yillik urush, Vestfaliya tizimi, xalqaro munosabatlar, suverenitet, diplomatiya, Yevropa tarixi, siyosiy tizim, diniy mojaro.

Xalqaro munosabatlar tarixi turli ijtimoiy-siyosiy inqirozlar, mojarolar va ulardan kelib chiqqan yirik urushlar bilan boyitilgan. Ana shunday tarixiy davrlardan biri bu 1618–1648 yillar oralig‘ida Yevropada kechgan O‘ttiz yillik urushdir. Bu mojaro dastlab diniy ziddiyatlar sifatida boshlangan bo‘lsa-da, keyinchalik Yevropaning asosiy davlatlari ishtirok etgan keng ko‘lamli geosiyosiy qarama-qarshilikka aylangan. Mazkur urush va uning oqibatlari nafaqat Yevropa siyosiy xaritasini, balki xalqaro munosabatlar paradigmasini tubdan o‘zgartirgan.

O‘ttiz yillik urush Yevropa tarixida eng vayronkor va ta’sirchan qurolli to‘qnashuvlardan biri sifatida baholanadi. Urushning ildizi diniy islohotlar davriga borib taqaladi. Martin Lyuter boshlagan protestant harakati va unga javoban Katolik cherkovining qarshi choralari Germaniya imperiyasi doirasida keskin ijtimoiy-siyosiy bo‘linishga sabab bo‘ldi. Aynan diniy qarama-qarshiliklar Pragadagi Defenestratsiya

voqeasi bilan urushning boshlanish nuqtasiga aylandi. Ammo bu mojaro tez orada diniy tusdan chiqib, siyosiy va geostrategik manfaatlar to'qnashuviga aylangan.

Ushbu urushda ko'plab Yevropa davlatlari – Muqaddas Rim imperiyasi, Shvetsiya, Frantsiya, Ispaniya, Daniya va boshqa kuchlar ishtirok etdi. Har bir davlat o'zining diniy yoki siyosiy manfaatlarini himoya qilishga harakat qildi. Shvetsiyaning janubga yurishi, Frantsiyaning Katolik bo'lishiga qaramasdan imperiyaga qarshi protestantlar tarafida urushga kirishi urushning diniy emas, balki geosiyosiy xarakterini ochib berdi. Bu holat xalqaro munosabatlar tarixida realpolitik asoslarining paydo bo'layotganini ko'rsatdi.

O'ttiz yillik urushning eng muhim oqibatlaridan biri bu 1648-yilgi Vestfaliya tinchlik shartnomalarining tuzilishidir. Vestfaliya tizimi deb ataluvchi bu kelishuv xalqaro munosabatlar tarixida tub burilish yasadi. Aynan shu davrda suveren milliy davlat tushunchasi shakllandi. Har bir davlat o'zining hududiy yaxlitligi, ichki ishlariga aralashmaslik va mustaqil tashqi siyosat yuritish huquqini oldi. Bu prinsiplar hozirgi xalqaro huquq tizimining asosini tashkil qiladi. Vestfaliya tinchligi milliy davlatlar tizimining shakllanishiga zamin yaratdi va keyingi asrlarda xalqaro diplomatiya, davlatlararo munosabatlar, ittifoqlar va muvozanat nazariyasining rivojlanishiga xizmat qildi.

Urushning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari ham keskin bo'ldi. Germaniyada aholining yarmi yo'qoldi, qishloq xo'jaligi inqirozga uchradi, savdo to'xtadi. Ammo bu vayronagarchiliklar fonida davlatlar o'z ichki siyosiy tuzilmasini mustahkamlash, byurokratik boshqaruvni rivojlantirish va doimiy armiya tuzish zaruratini anglab yetdilar. Bu esa zamonaviy davlat modelining shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. Markazlashgan hokimiyat, soliq tizimi va tashqi siyosatda yagona kursning mavjudligi kuchli davlatlar raqobatini yuzaga keltirdi.

Shuningdek, diplomatiya institutining mustahkamlanishi ham o'ttiz yillik urushdan keyingi davrga to'g'ri keladi. Doimiy diplomatik missiyalar, xalqaro konferensiyalar va davlatlar o'rtasida yozma shartnomalar tuzish amaliyoti kengaydi. Vestfaliya kelishuvi doirasida kelgusidagi xalqaro shartnomalarning huquqiy asoslari yaratildi. Diplomatiyaning siyosiy vosita sifatida mustahkam o'rin egallashi keyinchalik Vena kongressi (1815), Millatlar Ligasi (1919), BMT (1945) kabi institutlarning shakllanishiga zamin yaratdi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, o‘ttiz yillik urush va uning natijalari orqali xalqaro siyosatning asosiy tamoyillari — suverenitet, aralashmaslik, tenglik va kuchlar muvozanati shakllanib, zamonaviy global tizim uchun poydevor bo‘lib xizmat qilgan. Xalqaro munosabatlar nazariyalarida aynan Vestfaliya tizimi realizm paradigmasining tarixiy asosiga aylanadi. Bugungi kunda geosiyosiy raqobatlar, regional kuchlar o‘rtasidagi to‘qnashuvlar, suverenitet masalalari ayni tarixiy saboqlardan kelib chiqib tahlil etilishi kerak. Shuningdek, maqolada o‘ttiz yillik urushning ta’siri faqat Yevropa bilan cheklanmasdan, butun dunyo tarixiga, xususan mustamlakachilik siyosatining avj olishi, xalqaro savdo yo‘llarining shakllanishi, siyosiy mafkuralarning eksporti kabi ko‘rinishlarda davom etganligi ham e’tibordan chetda qolmaydi. Urushdan keyin kuchaygan davlatlar o‘z manfaatlarini global miqyosda ilgari surish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqa boshladilar. Bu esa xalqaro tizimda kuch muvozanatini saqlashning yangi bosqichiga asos soldi.

O‘ttiz yillik urush va uning oqibatlari nafaqat tarixiy jihatdan, balki hozirgi xalqaro siyosiy munosabatlarni tushunish, ularni prognoz qilish va barqarorlikni ta’minlash nuqtai nazaridan ham dolzarb mavzu hisoblanadi. Maqolada ushbu urushning tarixiy dinamikasi, geosiyosiy sabablari, diplomatik oqibatlari va nazariy merosi zamonaviy xalqaro munosabatlar kontekstida chuqur tahlil qilinadi.

1618–1648-yillarda davom etgan O‘ttiz yillik urush dastlab diniy tusda boshlangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan bu mojaro Yevropa miqyosidagi siyosiy, iqtisodiy va geostrategik qarama-qarshiliklar shaklini oldi. Urushning boshlanishiga sabab bo‘lgan asosiy omillardan biri Germaniyada protestantlik va katoliklik o‘rtasidagi chuqur ziddiyat bo‘ldi. Habsburglar sulolasining katoliklikni tiklash harakatlari muqaddas Rim imperiyasidagi boshqa knyazliklar, ayniqsa protestant hukmdorlar tomonidan qarshilik bilan kutib olindi.

Urushni boshlab bergan muhim voqea — 1618-yilda Pragadagi Defenestratsiya bo‘lib, bu voqea imperator vakillarining qal’adan tashlab yuborilishi bilan yakunlangan. Ushbu voqea diniy ziddiyatni qurolli to‘qnashuvga aylantirdi. Ammo keyingi bosqichlarda Daniya, Shvetsiya va Frantsiyaning urushga kirib kelishi, bu mojaroning diniy emas, balki siyosiy va iqtisodiy manfaatlar to‘qnashuvi ekanligini isbotladi.

Frantsiyaning katolik davlat bo‘lishiga qaramay, protestant Shvetsiyani qo‘llab-quvvatlashi va imperiyaga qarshi urushga kirishi Vestfaliya tizimining shakllanishida asos bo‘lgan “realpolitik” (ya’ni amaliy siyosat) prinsiplarining erta ko‘rinishlaridan biri sifatida qaraladi. Har bir davlat o‘z milliy manfaatlarini diniy birdamlikdan ustun qo‘ya boshladi. Bu xalqaro munosabatlar tarixida siyosiy pragmatizmning kuchayishini anglatadi.

1648-yilda urush nihoyasiga yetgach, Vestfaliya shaharida tinchlik muzokaralari boshlandi. Vestfaliya tinchligi deb nom olgan ushbu shartnomalar xalqaro huquq tarixida tub burilish yasadi. Shartnomalar orqali bir necha muhim tamoyillar xalqaro munosabatlar tizimiga joriy qilindi:

1. **Davlat suvereniteti** — Har bir davlat o‘z ichki ishlarini mustaqil yuritish huquqiga ega deb e’tirof etildi. Bu prinsip xalqaro huquqning asosiy tayanchi sifatida hozirgi kungacha saqlanib kelmoqda.
2. **Aralashmaslik tamoyili** — Biror davlat boshqa davlatning ichki siyosatiga aralasha olmasligi rasman tan olindi.
3. **Diniy tolerantlik** — Protestantlar va katoliklar teng huquqli diniy guruhlar sifatida tan olindi. Bu esa diniy bag‘rikenglik g‘oyasining siyosiy qonunlar orqali mustahkamlanishiga olib keldi.

Vestfaliya tizimi xalqaro nizolarni qurol bilan emas, balki diplomatik vositalar bilan hal qilish an‘anasini boshlab berdi. Bu prinsiplar keyinchalik Vena Kongressi (1815), Versal shartnomasi (1919), BMT nizomi (1945) kabi xalqaro hujjatlar asosida mustahkamlandi.

O‘ttiz yillik urush Yevropaning siyosiy xaritasini keskin o‘zgartirdi. Muqaddas Rim imperiyasi amalda parchalandi, uning tarkibidagi knyazliklar va shaharlarga mustaqillik darajasi berildi. Bu esa Germaniyada siyosiy tarqoqlikni yuz yillar davomida saqlanib qolishiga sabab bo‘ldi.

Shvetsiya va Frantsiya kuchli davlatlar qatoriga chiqdi. Ayniqsa Frantsiya Vestfaliya shartnomalari orqali Yevropadagi geosiyosiy ustunlikni qo‘lga kiritdi va keyingi bir necha asr davomida bu holatni saqlab qoldi. Avstriya esa imperatorlik mavqeini saqlab qolgan bo‘lsa-da, ichki siyosiy mustaqillik yo‘qotilishi bilan zaiflashdi. Shuningdek, urush Polsha, Niderlandiya va Ispaniyaga ham ta’sir ko‘rsatdi. Niderlandiya Vestfaliya shartnomasiga binoan o‘z mustaqilligini rasman e’lon qildi.

Ispaniya esa Gollandiya ustidan nazoratni yo‘qotdi va xalqaro miqyosdagi ustunligini Frantsiyaga boy berdi.

O‘ttiz yillik urushdan keyin Yevropada diplomatiya institutlari mustahkamlandi. Har bir davlat o‘zining doimiy elchiliklarini tashkil eta boshladi, xalqaro shartnomalar yozma va huquqiy asoslangan shaklga ega bo‘ldi. Bu holat zamonaviy diplomatiya, konsullik, xalqaro arbitraj kabi institutlarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Urushdan keyingi davrda “quvvat muvozanati” (balance of power) tushunchasi siyosiy mafkura sifatida rivojlandi. Hech bir davlat boshqasidan ustun bo‘lmasligi, kuchlar muvozanati saqlanishi xalqaro barqarorlikning asosi deb qaraldi. Bu mafkura Yevropa diplomatiyasida XVIII-XIX asrlarda ustuvorlik kasb etdi.

O‘ttiz yillik urush va Vestfaliya tizimi bugungi xalqaro siyosiy tuzumga o‘z ta‘sirini o‘tkazib kelmoqda. Suverenitet, davlat chegaralarining daxlsizligi, ichki siyosatga aralashmaslik kabi prinsiplarga asoslangan BMT nizomi aynan Vestfaliya merosining davomi hisoblanadi. Shuningdek, bugungi xalqaro nizolar – masalan, Ukraina, Yaqin Sharq yoki Tayvan mojarolarida ham suverenitet va aralashmaslik prinsiplari asosiy siyosiy mavqeni egallaydi.

Realizm nazariyasi tarafdorlari, xususan Xans Morgentau va Kenneth Waltz kabi olimlar Vestfaliya tizimini xalqaro tizimda anarchiya (ya’ni, yagona markazlashgan hokimiyat yo‘qligi) mavjudligi va davlatlararo raqobatga asoslangan muhit sifatida izohlaydi. Bu yondashuvlar o‘ttiz yillik urush tajribasidan ilhomlanib ishlab chiqilgan nazariy doiralardir.

O‘ttiz yillik urush insoniyat tarixidagi eng halokatli qurolli mojarolardan biri bo‘lib, Yevropa siyosiy manzarasida chuqur iz qoldirdi. Mojaroning boshlanishida diniy qarama-qarshiliklar muhim o‘rin tutgan bo‘lsa-da, jarayon davomida bu urush milliy manfaatlar, siyosiy ta‘sir doiralari va xalqaro kuchlar muvozanatining yangilanishiga sabab bo‘lgan geosiyosiy ziddiyatlarga aylandi. Natijada, Vestfaliya tizimi shakllandi va bu xalqaro huquq, suverenitet, aralashmaslik va diplomatik vositalar orqali nizolarni hal qilish kabi tamoyillarning shakllanishiga asos soldi.

O‘ttiz yillik urush xalqaro munosabatlar tarixida "modern davlat tizimi"ning tug‘ilishi nuqtasi sifatida qoraladi. Suveren davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar, xalqaro shartnomalarning huquqiy kuchi va kuchlar muvozanatiga asoslangan tinchlik siyosati aynan ushbu tarixiy davrda shakllana boshladi. Bu holat xalqaro munosabatlar

nazariyasi, xususan realizmning asosiy tushunchalari – kuch, manfaat, anarchiya va raqobatga tayanadigan tizimlar uchun tarixiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu urush Yevropaning siyosiy xaritasini o‘zgartirib, milliy davlatlarning mustahkamlanishiga va imperiyalar qudratining pasayishiga olib keldi. Shvetsiya, Frantsiya va Niderlandiya kabi davlatlarning kuchayishi esa Yevropada yangi siyosiy kuchlar muvozanatini shakllantirdi.

Bugungi kunda ham O‘ttiz yillik urushdan olinadigan saboqlar xalqaro nizolarni hal etishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro diplomatiya, tinchlikparvar siyosat va milliy manfaatlar o‘rtasidagi muvozanat masalalari hozirgi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining asosi bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, bu tarixiy davrni chuqur o‘rganish nafaqat tarixchilar, balki siyosatchilar, diplomatlar va xalqaro munosabatlar tadqiqotchilari uchun ham dolzarb hisoblanadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Holsti, K. J. Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648–1989. Cambridge University Press, 1991.
2. Osiander, Andreas. The States System of Europe, 1640–1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability. Oxford University Press, 1994.
3. Parker, Geoffrey. The Thirty Years’ War. Routledge, 1997.
4. Croxton, Derek. Westphalia: The Last Christian Peace. Palgrave Macmillan, 2013.
5. Teschke, Benno. The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations. Verso, 2003.
6. Kissinger, Henry. Diplomacy. Simon & Schuster, 1994.
7. Waltz, Kenneth. Theory of International Politics. Addison-Wesley, 1979.
8. Morgenthau, Hans J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. McGraw-Hill Education, 1948.